

Uitgave van A. Rössing.

Gedrukt bij M. H. Blommers Jr.

Multatuli's werk . . . maakt de ziel uit van velerlei kringen; de jongelingschap is vervuld van het grootsche, dichterlijke, verbeeldingwekkende, frissche, krachtige, moedige, edele van zijn kunst en zijn gedachte; ontwikkelde jonge vrouwen eeren zijn talent en karakter . . .

En de „Zaaier” zou vruchteloos werk doen? . . .

C. VOSMAER. „Een Zaaier.”

Multatuli, een zelfcreatie

Laurens Ham wint de ABG VN Essayprijs 2011

De Douwes Dekker van 2010 is niet die van 1960, 1910 of 1860. Zagen we hem al als filantroop, antikolonialist en literair wonder, nu rijst vooral het beeld op van de historische figuur die nauwelijks meer van zijn eigen personages te onderscheiden valt. Laurens Ham vraagt zich af of we ooit in zijn oeuvre feit en fictie van elkaar kunnen scheiden.

M

ULTATULI was een mensenvriend. Althans, wie de activiteiten in 2010 rond deze schrijver gevolgd heeft, moet tot die conclusie zijn gekomen. De herdenking van het verschijnen van zijn belangrijkste werk, *Max Havelaar* (1860), gaf aanleiding tot een bespreking van Multatuli als een antikolonialist, een filantroop en een voorvechter van eerlijke handel avant la lettre. Daarmee is de Multatuli van 2010 een heel andere figuur dan die van 1960, 1910 of 1860; het werk en het leven van deze schrijver laten zich telkens op nieuwe manieren interpreteren.

De literatuurwetenschapper Geert Buelens liet in een invloedstudie uit 2001 zien dat Paul van Ostaijen, een van de belangrijkste Vlaamse schrijvers van de afgelopen eeuw, steeds door andere groeperingen werd 'opgeëist'. Zoals Van Ostaijen voor sommigen een flamingant was, voor anderen een internationalist of tijdloos dichter, zo kon Multatuli zowel een held worden van radicale progressievelingen als van generaties schrijvers, historici en literatuurwetenschappers. Bij een even grote groep mensen riep hij jarenlang weerzin op, maar die eigenschap lijkt met zijn nieuwe, engelachtige representatie te zijn vervaagd.

Tijdens zijn leven en in de eerste decennia na zijn dood werd Multatuli vooral gezien als de man met een politieke boodschap. Welke boodschap dat precies was, is nauwelijks duidelijk geworden. Zijn teksten waren in ieder geval inspiratiebronnen voor een gemeleerd gezelschap van liberale politici, strijders voor mensenrechten, feministen, vrijdenkers en socialisten. Hun bewondering ging soms zo ver dat ze zich als een 'tweede Max Havelaar' gingen voordoen om het onrecht dat hen was aangedaan aan te klagen. Niet alleen Multatuli's vlammende stijl werd dus gekopieerd, sommige epigonen gingen hun leven zelfs naar dat van hun idool modelleren. Over zulke eigenaardigheden in de doorwerking van Multatuli's ideeën is vreemd genoeg nauwelijks iets geschreven. Alleen Atte Jongstra's *De Multatulianen* (1985) gaat erover, een vermakelijk populairwetenschappelijk boek

over de Multatuliherdenkingen door de jaren heen. Eind 2010 verscheen ook de bundel *De minotaurus onzer zeden. Multatuli als heraut van het feminisme*, de eerste wetenschappelijke bijdrage waarin een aspect van zijn receptie – Multatuli als emancipator – wordt onderzocht.

De politieke betekenis van Multatuli vervaagde in de loop van de twintigste eeuw. Nu waren het vooral literatoren en wetenschappers die zich met zijn leven en werk bezighielden. De belangrijkste bewonderaars uit de letterkundige wereld waren E. du Perron en W.F. Hermans, die biografische studies naar hun voorbeeld verrichtten. Vooral de 'ventist' Du Perron stelde hem voor als de eerste 'vent' van de Nederlandse letterkunde: een schrijver met een krachtige, zelfbewuste identiteit. Dit betekende dat de biograaf zich bezighield met het minutieus reconstrueren van het leven, het interpreteren van de daden en het achterhalen van de waarheid rond Multatuli (eigenlijk: Eduard Douwes Dekker, die achter dit pseudoniem schuilging).

Ook de academische discussie heeft zich rond deze kwesties gecentreerd. Veel historici en literatuurhistorici hebben uitputtend archiefonderzoek verricht, vooral naar de twee 'zaken' waarmee Douwes Dekker in Indië te maken kreeg. Als jonge controleur in Natal werd hij geschorst vanwege kastekorten; dertien jaar later nam hij zelf ontslag als assistent-resident

'Multatuli heeft zijn leven weten te veresthetiseren totdat er geen scheiding meer bestond tussen Multatuli, Max Havelaar, Sjaalman en Douwes Dekker.'

van Lebak, nadat zijn handelen bekritiseerd was door zijn meerderen. *Max Havelaar* was vooral een literair verslag van die laatste zaak, maar ook de gebeurtenissen in Natal werden erin beschreven. Aan deze kwesties zijn tientallen publicaties gewijd, die telkens wilden achterhalen of Douwes Dekker het recht aan zijn zijde had.

Andere episodes uit zijn leven werden eveneens diepgaand onderzocht. Multatuli's levensverhaal laat zich niet alleen navertellen als een aaneenschakeling van

MULTATULI, EEN ZELFPORTRET. HET LEVEN VAN EDUARD DOUWES DEKKER, DOOR MULTATULI VERTELD door Dik van der Meulen, Cees Fasseur en Hans van den Bergh. Uitgeverij Bert Bakker. Amsterdam 2010. 360 pag. € 24,95

'IK HEB U DEN HAVELAAR NIET VERKOCHT'. MULTATULI CONTRA VAN LENNEP door Ika Sorgdrager en Dik van der Meulen (red.). Uitgeverij Bas Lubberhuizen. Amsterdam 2010. 224 pag. € 29,50

DE BUIK VAN DE LEZER. OVER SPREKEN EN SCHRIJVEN IN MULTATULI'S IDEËN door Saskia Pieterse. Uitgeverij Vantilt. Nijmegen 2008. 370 pag. € 22,50

persoonlijke drama's (armoede, ontstaan door zijn ontslag, zijn gokverslaving en zijn behoefte tot weldoen; halve en hele affaires; verhuizingen binnen en buiten Europa). Het werpt ook licht op een spannende periode van de Nederlandse geschiedenis, een tijdvak waarin de verhouding tussen literatuur en maatschappij ingrijpende veranderingen doormaakte. Multatuli was, als dissidente broodschrijver in een cultuur waarin het conformisme en de burgerlijkheid overheersten, een interessante figuur in dit proces.

Ook twee recente boeken passen in de biografische traditie. Dik van der Meulen, auteur van de in 2002 verschenen uitputtende en bekroonde biografie over Douwes Dekker, droeg aan beide werken bij. *Multatuli, een zelfportret* is de veelbelovende titel van het eerste boek, dat Van der Meulen met Indiëkenner Cees Fasseur en Multatulibezorger Hans van den Bergh samenstelde. Zijn er nieuwe brieven of is zelfs een onbekende levensbeschrijving ontdekt – ontsnapt aan de aandacht van de toch zeer genereuze bezorgers van de *Volledige werken* (1954-1995)? Nee. Dit boek blijkt een bloemlezing te zijn van Multatuliteksten en brieven van Douwes Dekker die een beeld moeten geven van het leven van de schrijver. De editoren schreven het geheel met korte intermez-zo's aan elkaar.

Hoe paradoxaal hun onderneming is, blijkt uit de combinatie van titel en ondertitel: *Multatuli, een zelfportret. Het leven van Eduard Douwes Dekker, door Multatuli verteld*. Is dit een boek van Multatuli over Multatuli of van Multatuli over Douwes

Van de redactie

I

de wereld van de zoekmachines worden goede studieboeken en saaie studieboeken verpletterend verslagen door gratis studieboeken. Studieboeken zijn bovenal handelswaar en hoogstzelden voorwerp van bespiegeling of serieus gesprek. Toch zijn ze een dagelijkse realiteit voor miljoenen studenten en scholieren. Die lijken vooral op zoek naar manieren om ze te ontlopen via uittreksels of oude tentamenvragen.

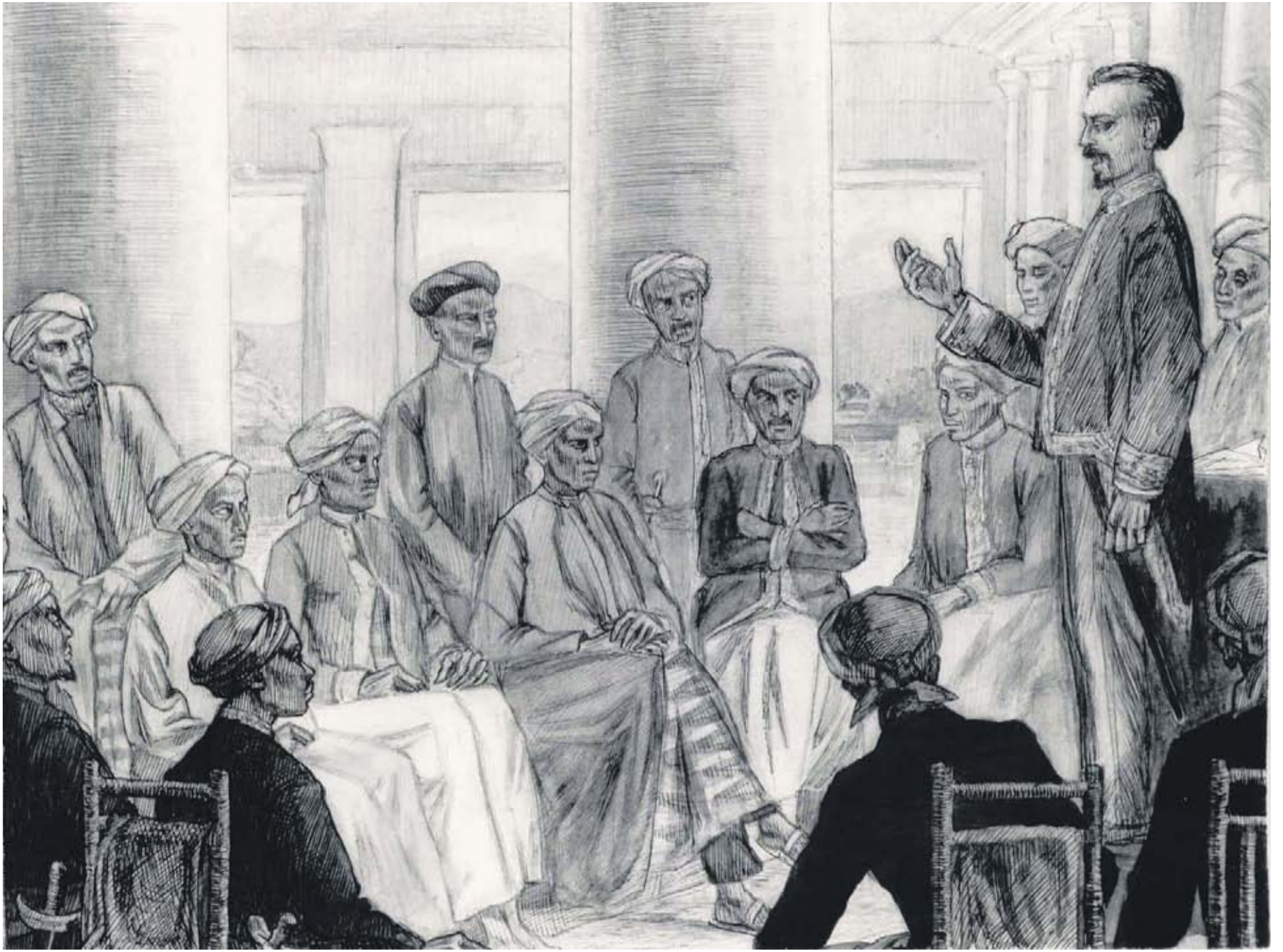
Zelfs docenten hebben het er zelden over, in elk geval aan de universiteit. *De Academische Boekengids* gaat hierin verandering brengen. We zullen met een zekere regelmaat artikelen plaatsen over academische studieboeken, hun kwaliteiten en hun gebreken. De decaan van de Leidse rechtenfaculteit, Carel Stolker, opent deze nieuwe rubriek in dit nummer van de *ABG*. De redactie moedigt collega's aan zijn voorbeeld te volgen door een beschouwend opstel over studieboeken en ander studiemateriaal in te zenden.

Ook een primeur heeft de Utrechtse promovendus Laurens Ham. Hij was een van de ruim twintig inzenders voor de Essayprijs van deze jaargang. Zijn essay over het duo Douwes Dekker & Multatuli heeft de jury bekroond met de eerste prijs. Vandaar dat u in dit nummer kunt lezen over het spel van feit en fictie van Douwes Dekker met zijn schuilnaam en zijn personages, en de hoge moeilijkheidsgraad van het achteraf scheiden en onderscheiden van de ene en de andere waarheid. Dat alles aan de hand van drie recent verschenen boeken.

Zoals u van ons gewend bent, is het hiermee niet gedaan. U kunt lezen over hogere wiskunde (zonder formules!), over machtige vuurbijlen (en hun rituelen), over de eeuwige spanning tussen macht en idealen in de internationale politieke verhoudingen, over de oergeschiedenis van het Amazonegebied en over het hedendaagse China dat tegelijkertijd traditionele gebouwen ruimt en om ruïnes treurt. Dat laatste onderwerp wordt u aangeboden door Thijs Weststeijn, een van de eerdere winnaars van de Essayprijs.

Afgaande op haar eigen ervaring verwacht de redactie dat menige lezer veel stof tot nadenken zal vinden in het artikel van Lies Wesseling over de opvoeding van kinderen. Zij introduceert de invalshoek veeleisende ouders, die steeds andere en steeds hogere verwachtingen hebben van hun rol als opvoeders, vooral wanneer ze zelf hoogopgeleid zijn en, gelukkig maar, vooral wanneer ze Amerikanen zijn...

Sijbolt Noorda, *redactievoorzitter*

Een voorstelling van Multatuli, tijdens zijn toespraak tot de hoofden van Lebak in januari 1856.

Dekker? Als dat laatste het geval is, moeten we ons afvragen hoe betrouwbaar het beeld is dat uit de teksten van Multatuli oprijst.

‘In veel literatuur verandert Multatuli in een geniale gek, die met al zijn eigenaardigheden toch een opvallend consistent karakter is.’

Inmiddels is ook buiten de literatuurwetenschappelijke goegemeente, waar men van Roland Barthes' dood van de auteur nog nooit gehoord heeft, doorgedrongen dat het 'ik' in een literaire tekst niet zomaar met de schrijver geïdentificeerd kan worden. Dat geldt ook, of misschien juist, voor een oeuvre als dat van Multatuli. Multatuli, Max Havelaar, Sjaalman, Woutertje Pieterse: deze figuren liggen dicht tegen Douwes Dekker aan. Ook de Tine uit zijn boeken lijkt op Douwes Dekkers eerste vrouw. Maar deze redenering is een cirkelredenering, want het beeld dat we

van Douwes Dekker hebben, is voor een belangrijk deel op zijn romans gebaseerd. Van Tine is zelfs niet veel meer bekend dan wat Multatuli in zijn boeken en Douwes Dekker in zijn brieven over haar schrijft. Telkens is die beschrijving sterk gekleurd door het beeld dat Multatuli/Douwes Dekker graag van haar moet hebben gehad.

Het lijkt omslachtig om telkens een onderscheid te maken tussen het schrijverspseudoniem Multatuli en de historische figuur Douwes Dekker, maar dat is het allerminst. Dit pseudoniem gold niet als een neutrale aanduiding, zoals al blijkt uit de vertaling ervan ('ik heb veel geleden'). Met deze schuilnaam ontwierp Douwes Dekker een nieuwe identiteit. Hetzelfde geldt voor de keuze om verschillende, deels gefictionaliseerde personages in zijn boeken op te voeren. Dat was geen vrijblijvend spel, maar een heel bewuste keuze waarmee onder meer de sympathie van de lezer kon worden gestuurd. Van der Meulen is in zijn eerdere biografie dan ook heel behoedzaam omgegaan met het gebruik van het pseudoniem en de interpretatie van de romanpersonages. Dat leverde ogenschijnlijk wijdlopende passages op, maar de biografie slaagde er wel in feit en fictie subtiel van elkaar te scheiden.

Helaas is van deze voorzichtigheid in het *Zelfportret* weinig te merken. De beknopte inleiding meldt: 'Het eigenaardige van Multatuli's werk is [...] dat zelfs de fictieve gedeelten daaruit zo persoonlijk zijn en zo gedrenkt in zijn hoogst individuele visie op mens en samenleving, dat haast iedere bladzij uit zijn romans, toneelstukken en essays elementen van een zelfportret bevat. Bij weinig schrijvers bestaat zo'n hechte eenheid tussen leven en werk als in het geval van Douwes Dekker-Multatuli. Op dit punt zou de schrijver ook zeker met onze dierste onderneming hebben ingestemd, omdat hij als geen ander de opvatting huldigde dat "alles in alles" is terug te vinden; de opdracht van de filosofie was in zijn ogen dan ook juist die verborgen samenhangen op te sporen.'

Dit citaat 'Alles is in alles' vinden we onder meer terug in Multatuli's *Ideën*, de fenomenale genummerde reeks aforismen, essays en romanfragmenten waarvan de schrijver zeven bundels publiceerde. In nummer 401 buigt hij zich over de samenhang tussen de ideeën die men heeft en de ruimtes waarin men leeft en is opgegroeid: 'Alles is in alles. Begrippen van deugd, zedelijkheid, godsdienst, zyn veelal geschoeid op de leest van de ruimte waarin men zich bewoog.' De bloem-

lezers lijken deze woorden in hun eigen voordeel te hebben geïnterpreteerd, namelijk als een aansporing om het literaire werk als een levensbeschrijving te lezen.

De bloemlezing biedt een ruimhartige keuze uit het oeuvre en combineert de fragmenten op een eigenzinnige manier. De Douwes Dekker die eruit oprijst, heeft echter de trekken van een deugdheld. Over het 'zelfportret' dat de schrijver in het personage Max Havelaar geschetst heeft, is al vaker opgemerkt dat het karikaturaal is door een gebrek aan slechte

‘Multatuli meende dat een schrijver alleen zichzelf kan zijn door in dialoog te treden met zijn publiek.’

eigenschappen. Dat gevoel ontstaat ook bij een aantal romantiserende passages van de bloemlezers: 'Als verhalenverteller was Douwes Dekker inderdaad onovertroffen. Het moet hem tot een graag

geziene gast hebben gemaakt op iedere Indische veranda waarop hij plaatsnam in de koele avond.' Zo'n kritiekloze beschrijving is voor een wetenschappelijk

'Niet alleen Multatuli's vlammeende stijl werd gekopieerd, sommige epigonen gingen hun leven zelfs naar dat van hun idool modelleren.'

publiek niet acceptabel. Als de samenstellers eerder op een breed publiek speculeren, dan eisen ze te veel voorkennis van die beoogde lezer.

Een andere recente uitgave kiest duidelijker voor een wetenschappelijk perspectief. *'Ik heb u den Havelaar niet verkocht'*. *Multatuli contra Van Lennep* is weliswaar zo geschreven dat het ook buiten wetenschappelijke kring gelezen kan worden, maar met zijn secure verantwoording biedt het tevens genoeg stof voor Multatulionderzoekers. In deze bundel komen rechtsgeschiedenis, koloniale geschiedenis en literatuurgeschiedenis samen: naast bijdragen van literatuur- en cultuurhistorici als Marita Mathijssen en Jan Bank staan hier artikelen van juristen

als David Peeperkorn en Ika Sorgdrager. Dit levert een vaak boeiend amalgaam op van artikelen die cirkelen rond de rechtszaak van Douwes Dekker tegen collega-schrijver en jurist Jacob van Lennep over het 'kopijrecht' van *Max Havelaar*. Volgens de schrijver beschikte hij over de rechten van het boek, maar met het contract van Van Lennep dat hij had getekend, bleek hij de zeggenschap te zijn kwijtgeraakt. Pas jaren na de eerste uitgave, in 1875, kon Douwes Dekker het boek heruitgeven op de manier die hij zelf voor ogen had gehad. Daarvoor werd de tekst 'gecensureerd' uitgegeven door ingrepen van Van Lennep, die daarmee beweerde de explosieve politieke lading van het boek te willen afzwakken.

Deze bundel bekijkt kritisch de rechtsstukken en voorziet daarnaast in veel informatie over onder meer de uitgever van het boek, Douwes Dekkers advocaat en het auteursrecht rond 1860. Dat levert soms verrassende informatie op, bijvoorbeeld wanneer wordt aangetoond dat de discussie over hogerechter Van Hasselt, al decennia nu en dan oplaaierend, berust op een editeerfout in het *Volledig werk*. Maar zo precies als de rechtsstukken worden geanalyseerd, zo bekaaid komen de literaire teksten ervan af. Een aantal passages uit de *Ideën* wordt zonder toelichting in de tekst geplaatst. Hetzelfde geldt voor een intrigerende opmerking die Van der Meulen citeert uit een brief van Multatuli aan criticus Busken Huet. Hij suggereert daarin dat de tekstingrepen van Van Lennep nauwelijks uit

een politiek (zelf)bewustzijn voortkwamen. Nee, Van Lennep werd gedreven door banaal en naïef burgermansfatsoen. Deze fascinerende opmerking laat Van der Meulen zonder toelichting voorbijgaan.

Die makke heeft het boek gemeen met *Zelfportret* en met heel wat vroege Multatulistudies: ze zien de gelaagdheid van de teksten over het hoofd. Alle teksten worden gebruikt als bewijsplaatsen voor de dominante visie die men van de schrijver ontwerpt: een figuur die zijn grieven en eenduidige boodschap onophoudelijk in zijn boeken bleef ventileren. Eigenaardig is dat dit beeld moeiteloos gecombineerd wordt met de clichématige karakterisering van Multatuli als een 'vat des tegenstrijdigheids'. Deze paradox kan alleen worden opgelost wanneer we de tegenstrijdigheden zien als curieuze eigenschappen van een volkomen 'authentieke' schrijverspersoonlijkheid. Multatuli verandert in veel wetenschappelijke én niet-academische literatuur in een geniale gek, die met al zijn eigenaardigheden – die briljante schrijvers nu eenmaal hebben – toch een opvallend consistent karakter is.

Moet Multatuli niet juist een van de minst authentieke schrijvers van de Nederlandse literatuur worden genoemd? Hij heeft zijn leven weten te veresthetiseren totdat er geen scheiding meer bestond tussen Multatuli, Max Havelaar, Sjaalman en Douwes Dekker. Max Havelaar kan misschien worden gezien als een weerspiegeling van Douwes Dekker, maar het omgekeerde is ook waar. Douwes Dekker

is zich naar zijn literaire creatie gaan gedragen.

Om die subtiliteiten in het oog te krijgen, is een grote gevoeligheid voor de structuur, taalbehandeling en retoriek in Multatuli's oeuvre nodig. Nu is er al geruime tijd naast de biografische wetenschappelijke traditie een stroming die zich vooral richt op de 'vorm' van het oeuvre (of de vorm van *Max Havelaar*, want dat is het enige werk dat uitputtend onderzocht is). Exemplarisch is *De structuur van Max Havelaar*, een invloedrijk proefschrift uit 1966 van A.L. Sötemann – een

'De dominante visie die men van de schrijver ontwerpt, is een figuur die zijn grieven onophoudelijk in zijn boeken bleef ventileren.'

van de eerste neerlandici die werkte volgens de tekstimmanente methode. Die hield in dat niet naar de persoon van de schrijver of naar de historische context werd gekeken, maar vooral naar de literaire tekst zelf.

Het was een provocatieve keuze om juist Multatuli's debuut, dat door bio-

Bij welke uitgeverij brengt u uw volgende wetenschappelijke publicatie onder? Wilt u een Open Access tijdschrift beginnen?

English
Nederlands
Not-for-profit
Peer Review
Open Access
Populaire Wetenschappen
Sociale Wetenschappen
GEESTESWETENSCHAPPEN

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS
Vertegenwoordiging door University of Chicago Press & Manchester University Press
Neem contact op met een van de uitgevers via www.aup.nl

Book covers shown include: *DE KREDIETCRISIS*, *Discovering the Dutch*, *VAN GOGH*, *THE EQUATIONS*, *Schrijvende vrouwen*, *JO RITZEN*, *AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS*, *Latijn/Nederlands*, *Vrouwenstreken*, *OVERAL VINCENT*, *DE (INTER)NATIONALE IDENTITEITEN VAN VAN GOGH*, *EEN HALVE EEUW MILIEU*, *The MAKING of the HUMANITIES*, *PROMISED LANDS*, *Women's Writing from the Low Countries*, and *Van Pluk tot Willem van Oranje*.

grafen en ‘ventisten’ was toegeëigend, te bespreken. Sötemann wilde aantonen dat je door het bestuderen van de technische vertelprocessen in het boek objectief kon vaststellen dat de door Multatuli gekozen vorm effectief was voor het overbrengen van de boodschap. Dat zou iedere lezer uiteindelijk onherroepelijk tot de conclusie brengen dat de *Havelaar* een meesterwerk was. Sötemann bedacht complexe, nooit ingeburgerde termen om zijn analyse extra wetenschappelijk gewicht mee te geven: ‘perspectivische concentratie’, ‘authenticatie’, ‘cumulatie’,

‘Welke politieke boodschap Multatuli precies had, is nauwelijks duidelijk geworden.’

‘ritme’. Hij kon er niet mee voorkomen dat zijn zoektocht naar een objectieve literatuurwetenschap in de decennia na hem als naïef werd afgedaan.

In haar in 2008 verschenen proefschrift *De buik van de lezer. Over spreken en schrijven in Multatuli’s Ideën* toont Saskia Pieterse aan dat Sötemann, vormman als hij leek te zijn, in werkelijkheid niet zo ver van de ventisten afstond. Ook hem ging het immers om het bewijzen dat de vorm een jasje was dat de boodschap van *Max Havelaar* zo goed mogelijk bij het publiek moest laten aankomen. Daarmee reduceerde ook hij de betekenis van het werk. Door middel van een eigen, gelaagde analyse leest Pieterse het werk als een aanklacht tegen een samenleving die zichzelf veroordeelt tot een ‘alles verpletterende letterlijkheid’. Het is een van de hoogtepunten in een prachtige studie, die het beeld van Multatuli en zijn oeuvre verrijkt.

Pieterse zoekt de leemten in de academische aandacht voor de schrijver op. Dat is eenvoudiger dan je zou verwachten. Multatuli is waarschijnlijk de meest bestudeerde Nederlandse auteur ooit, maar bijna altijd gaat de aandacht uit naar zijn debuut of naar zijn leven. Veel van zijn werken zijn onbesproken gebleven. Pieterse herinnert de lezer er in de inleiding aan dat haar boek de eerste integrale studie naar de *Ideën* is, maar dat er ook over *Minnebrieven* (1861) of *Miljoenenstudien* (1870-1873) nog nooit een boek is geschreven. Sommige onderdelen van het oeuvre, zoals het toneelwerk en de brochures, hebben al decennia praktisch geen aandacht meer gekregen.

De buik van de lezer draait om een technische, maar hoogst belangrijke vraag: moet Multatuli als een metafysisch schrijver worden beschouwd? Pieterse definieert het metafysische hier niet zozeer als het bovenzintuiglijke; ze doelt op een denkwijze die ervan uitgaat dat ‘achter de pluriforme verschijnselen een logische eenheid schuilgaat’. Deze definitie, vooral afkomstig uit de postmoderne filosofie en literatuurwetenschap, is onder meer geïnspireerd op het werk van Nietzsche – die schreef hoe de mens, onmachtig om het altijd beweeglijke van de wereld te denken, meestal zijn toevlucht neemt tot concepten die achter de werkelijkheid een starre *Hinterwelt* scheppen en die vervolgens als de waarheid gaat beschouwen. Nietzsche verzet zich dus vooral tegen het dogmatische karakter van de metafysici. Maar metafysische denkers hebben nog meer gemeen. Zo stellen ze de stem altijd boven het schrift: waar de stem levende aanwezigheid representeert, is het schrift uiting van een doodse afwezigheid, dat geen spoor meer draagt van zijn maker.

Het is duidelijk dat deze omschrijving van metafysica heel relevant is om een centraal probleem in het oeuvre van Multatuli mee te omcirkelen. Moeten we deze schrijver, de man die het begrip ‘waarheid’ in de mond bestorven lag, beschouwen als een dogmaticus – een originele dogmaticus, maar toch? Of is het systeem dat hij optrekt in zijn werk minder hecht en ondoordringbaar dan het lijkt?

Pieterse schreef een boek naar de geest van de meester zelf. Multatuli’s boeken, niet in de laatste plaats de *Ideën*, staan bekend om hun heterogeniteit. Ook het proefschrift waaiert breed uit. Cultuurhistorische uiteenzettingen worden gecombineerd met excursen over filosofen als Derrida en vooral Rousseau; tussen lezingen van allerlei fragmenten *Ideën* zijn interpretaties van onder meer *Max Havelaar* vervlochten. Toch kent het boek een strakke opbouw. In elk hoofdstuk beproeft Pieterse twee lezingen: een waarin Multatuli als een metafysisch denker wordt gedacht, en een waarin dit juist niet het geval is. Vier thema’s komen aan bod: het ik, de natuur, de geschiedenis en de literatuur.

‘Multatuli’s levensverhaal werpt licht op een tijdvak waarin de verhouding tussen literatuur en maatschappij ingrijpende veranderingen doormaakte.’

Het hoofdstuk over ‘het ik’ levert hoogst interessante informatie op voor het beeld van Multatuli als authentieke persoonlijkheid. Veelzeggend is al de titel: ‘Ik ben één’/‘Een ander die in my was’, waarmee de gespletenheid van Multatuli’s ik fraai wordt uitgedrukt. In het eerste deel van het hoofdstuk schrijft Pieterse over wat ze de ethiek van de authenticiteit noemt,

een term ontleend aan een boek van Jean Starobinski over Rousseau. Rousseau probeerde in zijn *Confessions* de leugenachtigheid die volgens hem aan een levensbeschrijving eigen is te doorbreken door niet over, maar vanuit zichzelf te schrijven. Door een directe openbaring van het ik probeerde hij aan de corrumperende invloed van het geschreven woord te ontsnappen en zichzelf als een authentiek persoon te presenteren. Dit typeert deze filosoof als een metafysicus. Diezelfde oprechtheid beweerde ook Multatuli in zijn teksten telkens na te streven. Hij meende dat een schrijver alleen zichzelf kan zijn door in dialoog te treden met zijn publiek, door dus telkens de wisselwerking met de lezers te zoeken. Dat deed hij bijvoorbeeld in de *Ideën* door gebruik te maken van de briefvorm, waarmee hij rechtstreeks en persoonlijk aan lezers antwoordde. Wie Multatuli vanuit deze hoek beschouwt, krijgt het gecanoniseerde beeld te zien van een schrijver die boven alles probeerde zichzelf te zijn en de lezer opriep hetzelfde te doen.

“‘Begrippen van deugd, zedelijkheid, godsdienst, zyn veelal geschoeid op de leest van de ruimte waarin men zich bewoog.’”

De schriftfobie die Pieterse bij Multatuli herkent, brengt hem ertoe het schrijven af te doen als leugenachtigheid. Maar als hij dit schrijft in een tekst, dan komen we voor een klassieke leugenaarparadox te staan. Als Multatuli’s uitspraak waar is, dan liegt hij (want hij schrijft). Maar als Multatuli’s uitspraak onwaar is, dan spreekt hij de waarheid (en is dus zijn uitspraak dat schrijvers altijd liegen onwaar). Met deze paradox als analytisch middel weet Pieterse verschillende passages uit Multatuli’s oeuvre op een verrassende manier te interpreteren. Ook Batavus Droogstoppel, de ‘femelaar’ uit *Max Havelaar*, blijkt bijvoorbeeld zo’n paradox in het leven te roepen.

Dat Multatuli’s werk voortdurend de spanning tussen leugen en waarheid laat zien, maakt dat we ons moeten afvragen of hij wel de metafysische waarheidszoeker is die hij lijkt te zijn. Hij presenteert zich wel als de schrijver die als volkomen authentieke ‘ik’ de waarheid aan de lezer verkondigt, maar maakt telkens duidelijk dat die waarheid complexer is dan we denken. Multatuli heeft volgens de onderzoekster oog voor de ‘spiegelende’ kwaliteiten die aan het schrijven eigen zijn.

Later in het hoofdstuk werkt Pieterse de metafoer van de spiegeling verder uit door te laten zien hoe Multatuli in zijn *Ideën* naar andere literatuur verwijst. Ze laat niet alleen zien dat er een duizelingwekkend spel met bestaande teksten gespeeld wordt. Ook maakt ze duidelijk dat de fictie bij Multatuli niet ondergeschikt is aan de werkelijkheid, maar op gelijke hoogte staat. Dat blijkt wanneer

Woutertje Pieterse, het hoofdpersonage van een romanfeuilleton dat in de *Ideën* verwerkt werd, handelt naar de avonturen die hij in de ridderroman *Glorioso* gelezen heeft. Woutertje presenteert zichzelf als een zelfbewust individu en plaatst zich buiten de massa. Toch hebben beide partijen – Woutertje en het publiek – elkaar nodig. ‘Wouter wil zich niet alleen losmaken van de massa, maar ontdekt tegelijkertijd dat hij zichtbaar wordt in de ogen van het publiek en daarmee dus afhankelijk is van die blik’, aldus Pieterse.

Hier wordt duidelijk dat Pietersees aanpak ook een nieuwe kijk op Multatuli’s positionering mogelijk maakt. Niet alleen slaagt ze erin het beeld van de schrijver te compliceren en de vraag naar ‘waarheid’, die door veel auteurs zo eenduidig is beantwoord, tot een probleem te maken. Ook is haar analyse van Woutertje Pieterse heel goed op het handelen van Multatuli zelf toe te passen. Net als voor Wouter is voor Multatuli de fictie niet ondergeschikt aan de werkelijkheid. De realiteit is de werkelijkheid zoals hij die schetst, en dus is zijn authenticiteit ook de authenticiteit zoals hij die creëert. Woutertje handelt naar de roman die hij heeft gelezen, Douwes Dekker gedraagt zich als de romanpersonages en het pseudoniem dat hij heeft geschapen. De relatie tussen Wouter en zijn publiek is al even vergelijkbaar met de haat-liefdeverhouding tussen Multatuli en zijn publiek. Die ontstaat uit het bewustzijn dat hij, als schrijversfiguur, alleen bestaat in de ogen van de mensen die hem lezen.

Zonder het te expliciteren, geeft Pieterse ons de handvatten om ook de *Ideën* als een zelfportret te lezen. Dat is schitterend, maar tegelijk problematisch. Want bega ik, wanneer ik Pieterse’s conclusies over Wouter toepas op Multatuli, niet precies de fout die andere Multatuli-onderzoekers ook maakten? Het lijkt erop dat het vraagstuk van feit en fictie in dit oeuvre altijd stof voor discussie zal blijven geven.

Laurens Ham is verbonden aan de Universiteit Utrecht en werkt aan een proefschrift over autonomie in de Nederlandse literatuur vanaf de negentiende eeuw.

Overige literatuur

- G. Buelens. *Van Ostaijen tot heden. Zijn invloed op de Vlaamse literatuur*. Uitgeverij Vantilt. Nijmegen 2001.
- M. Everard en U. Jansz (red.). *De minotaurus onzer zeden. Multatuli als heraut van het feminisme*. Amsterdam University Press. Amsterdam 2010.
- A. Jongstra. *De Multatulianen. 125 jaar Multatuli-verering en Multatuli-hulde*. Uitgeverij Joost Nijsen. Amsterdam 1985.
- D. van der Meulen. *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker*. SUN. Amsterdam 2002.
- A.L. Sötemann. *De structuur van Max Havelaar. Bijdrage tot het onderzoek naar de interpretatie en evaluatie van de roman*. Uitgeverij Bijleveld. Utrecht 1966.

ABG = Open Access

De ABG is een Open Access tijdschrift. U kunt alle artikelen op de website kosteloos downloaden en vrij gebruiken in het onderwijs.

Gelieve bij bronvermelding de volgende gegevens te vermelden: auteursnaam, nummer waarin het artikel is gepubliceerd en de uitgever Amsterdam University Press.

www.academischeboekengids.nl